

چکیده

هنگامی که پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به مدینه منوره مهاجرت کردند، در نخستین اقدام‌های خود و با کمک مهاجران و انصار مسجد قبا را ساختند. این اقدام نشان می‌دهد که مسجد مهم‌ترین بنا و بستری است که رسالت آسمانی پیامبر را زمینی و محقق می‌کند. پس از ساخت این مسجد، پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) وارد شهر یثرب شدند و مسجدالنبی را ساختند که دومین مسجد دنیای اسلام بود. ایشان مسجدالنبی را پایگاه عبادت، خودسازی، تزکیه، پرورش، دیگرسازی، گردهمایی، مرکز مشورت و تصمیم‌گیری‌های خرد و کلان، محل رسیدگی به وضع مسلمانان، جایگاه مدیریت سیاسی و اجتماعی، پایگاه تنظیم رابطه‌های ملی و بین‌المللی و اتاق مدیریت جنگ و صلح قرار دادند. در سنت پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مسجد مدرسه‌ای بوده است برای دادن آموزش موضوع‌های متنوع به نومسلم‌ان و نیز پایگاه عملیاتی کردن آموزه‌های دینی و تحقق رسالت الهی پیامبر. از آن پس، این دو مسجد الگوی مسجدهای کوچک و بزرگ‌در گوشه‌گوشه‌ی دنیای اسلام شدند.

در این نوشتار کوشیده‌ایم تا نخست کارکردهای مسجد را در قرآن، سیره‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) بازشناسی کنیم و سپس نقش سازنده و جهت‌دهنده‌ی آن را در تحکیم نظام خانواده برجسته کنیم. آموزه‌های دینی پیوند جدی و عمیق خانه و مسجد را از جمله پیش نیازهای تعالی و ارتقای دین‌باوری و التزام عملی شهروندان هر جامعه‌ی اسلامی و پرورش بهینه‌ی مسلمانان می‌داند. در فرهنگ اسلام مسجد همانند خانه‌ی دوم و پناهگاهی است که هر مسلمان بخش عمده‌ی از زندگی خود را در آن می‌گذراند. از جنبه‌های دیگری که در این نوشتار به آن پرداخته‌ایم نقش‌هایی است که مسجد در تحکیم خانواده ایفا می‌کند و اقدام‌هایی که خانواده‌ها، در راستای کشاندن اعضای خود به خانه‌ی دوم، باید انجام دهند. کلیدواژه‌ها: مسجد، خانه، خانواده، الگوی تربیت و آموزش در مسجد، کارکردهای مسجد و خانوادگی نمونه، تعامل مسجد و خلواده.

درآمد

اگر در مقام روانشناسی مسلمان و کارشناس تعلیم‌تربیت اسلامی به مسأله‌ی نقش مسجد در تحکیم خانواده بپردازیم، گامی کوچک برداشته‌ایم برای بازکردن دریچه‌ی پژوهش در این باره و هموارکردن راه پژوهش‌های برتر و کامل‌تر

دریاب نقش مسجدها در ارتقای زندگی خاندانی مسلمانان ایران و دیگر کشورهای اسلامی این امید باعث شد تا من و همسرم سرکار خانم یوسفی مقاله‌ای در این باره بنویسیم در نتیجه کار را با جستجوی منابع و داده‌ای مفید شروع کردیم. نخست، سراغ منابع‌های اینترنتی رفتم و به مقاله‌ی جالبی برخوردم که درست عنوان مقاله‌ی ما را دنبال می‌کرد، مقاله‌ای از کشور سنگاپور با عنوان «راهنمایی برای دستیابی به مسجدی که بتواند دوست مهربانی برای خانواده باشد»^۱.

مفهوم‌شناسی مسجد

واژه‌ی مسجد از باب «سجد، یسجد» مصدر میمی یا اسم زمان و مکان است و بر وزن مشرق و مغرب و به معنی سجده‌گاه است.^۲ در قرآن و تمدن اسلامی، مسجد به مکانی گفته می‌شود که عبادتگاه مؤمنان است. از آن روی به عبادتگاه مسلمانان مسجد می‌گویند که سر به سجده‌نهادن رُود اوج فروتنی و کرنش در برابر خداوند است. در روایت‌های اسلامی، همه‌ی زمین مسجد و سجده‌گاه انسان است رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: «جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهُورًا»^۳، زمین برای من سجده‌گاه، پاک و پاک‌کننده قرار داده شد. قاضی عیاض گفته است: «مسجد بودن کل زمین از خصایص امت مسلمان است»^۴. در برخی دیگر از روایات، مسجد خانه‌ی دوم مسلمانان و تثبیت‌کننده‌ی فرهنگ جمع‌گرایی و پرهیز از خودمحوری بیان شده است.^۵ واژه‌ها، ضم‌یرها و فعل‌های به‌کاررفته در سوره‌ی حمد نیز که در نمازهای روزانه تکرار می‌شود، به‌طور ضمنی، پنهان و غیرمستقیم مسلمانان را به جمع‌گرایی و پرستش جمعی فرا می‌خواند.

نخستین مسجد در اسلام

مسجد قبا نخستین مسجد جهان اسلام است که بیرون شهر مدینه قرار دارد نخستین سنگ‌های این مسجد را حضرت محمد (صلی‌الله‌علیه‌وآله) پس از مهاجرت از مکه به مدینه بنا گذاشتند قبا نام قریه‌ای در نزدیکی مدینه بود. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این مسجد را در سال اول هجری و به پیشنهاد عمار یاسر یا به تقاضای ساکنان محل در قبا بنا کردند.^۶ خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ

^۱ "Guide on becoming a family-friendly mosque", Ms Dayang Istiaisyah, Executive, Mosque Programmes Strategic Unit.

^۲ لسان العرب، واژه‌ی مسجد، برگرفته از لوح فشرده‌ی جامع الاحادیث، نور ۲، قم، مرکز کامپیوتری علوم اسلامی.

^۳ الشیخ الصدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۱۱.

^۴ زرکشی، محمد بن عبدالله، اعلام المساجد باحکام المساجد، ص ۲۷، قاهره، ۱۴۱۰ هـ.ق.

^۵ تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۴۴.

^۶ مسجد قبا در ویکی‌پدیا، دانشنامه‌ی آزاد.

يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»^۱ مسجدی که از آغاز بر پایه‌ی تقوا بنا شده است، سزاوارتر است که در آن نماز بگزاری.

مسجد در قرآن

کلمه‌ی مسجد حدود ۲۸ بار در قرآن ذکر شده است؛ ۲۲ بار به صورت مفرد (مسجد) و ۶ بار به صورت جمع (مسجدات).^۲ برای ما مسلمانان مهم ترین معیار در ارزش گذاری مسجدها توصیفها و شاخص گذاری هایی قرآن کریم است. شاید از خود پرسیم که چگونه مسجد به مسجدی قرآنی و مورد قبول خدای متعال تبدیل می شود؟ یکی از پاسخ ها این است که بنیانگذاران، اداره کنندگان، خدمتگزاران و نمازگزاران مسجد - در یک کلام «اهل مسجد» - نقش مهمی در شایستگی و صلاح مسجد دارند اگر به تاریخ بنای نخستین مسجد نگاهی داشته باشیم، می فهمیم که بنای این مسجد در مقطعی از زمان رسالت پیامبر (صلی الله علیه و آله) شکل گرفت که ایشان با مشرکان مبارزه می کردند و در راستای تداوم این مبارزه‌ی تاریخی و در بدو ورود به مدینه، جهت استمرار بخشی به مبارزه با مشرکان، این مکان مقدس را بنا نهادند. بنابراین، ساختار و شالوده‌ی مسجد در دوران مبارزاتی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) شکل گرفت و به مرکزی برای جهاد علیه کفار تبدیل شد.

قرآن کریم در چند آیه ما را به این مطلب رهنمون می کند. خداوند متعال به شدت مشرکان و غیرمؤمنان را از دخالت در امور مسجد بر حذر می دارد و می فرماید: «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ»^۳، مشرکانی که (با گفتار و کردار) به کفر خویش گواهی می دهند، حق دخالت در امور مسجدها را ندارند خداوند متعال عمارت و اداره‌ی مسجد را فقط در اختیار مؤمنانی قرار می دهد که شرایطی ویژه داشته باشند و می فرماید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ»^۴، مسجدهای خدا را فقط کسانی آباد می کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده باشند و نماز بخوانند و زکات بدهند و جز از خدا ترسند

فرهنگ اسلامی و آداب حضور در مسجد

تأکید قرآن بر وجود شرطهایی خاص برای آبادکنندگان مسجد دو جنبه‌ی فردی و اجتماعی دارد. اهمیت شرطها از نظر فردی این است که آبادکردن مسجد بدون ویژگی هایی که بیان شد عملی بی روح و پیکری بی جان است که در بارگاه ربوبی بی ارزش و بی ثمر است. اهمیت شرطها از نظر اجتماعی نیز این است که مسجد نقش های مهم اجتماعی دارد و آبادکنندگان آن بای انسان های صالح و برگزیده ای باشند تا مسجد نقش حیاتی خویش را درست ایفا کند.

۱ التوبه، ۱۰۸

۲ سایت کتابخانه‌ی طهور، مقاله‌ی «مسجد»، مریم میرنژاد. (گفتنی است که این محقق در مقاله‌ی خود از ابوالقاسم رزاقی، «مسجد پایگاه توحید

و تقوی»، ص ۱۲ و ۱۳ و نیز بهاء الدین خرمشاهی، «دانش نامه‌ی قرآن و قرآن» کمک گرفته است.)

۳ التوبه، ۱۷

۴ التوبه، ۱۸

به دیگر سخن، باید بیشتر به افرادی اهمیت بدهیم که اهل مسجد و پاسداران و حافظان آن هستن، نه به ساخت مسجد قرآن مجید در آیهی ۱۱۴ سورهی بقره کسانی را ستمکار می‌داند که از نزدیک شدن و وارد شدن مردم به مسجدهای خدا و از استفادهی آن‌ها از این مکان مقدس جلوگیری می‌کنند. خداوند می‌فرماید: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كُلُّ لَهْمٍ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»، و کیست ستمکارتر از آنکه مردم را از ذکر نام خدا در مسجدها منع کند و در خرابی آن اهتمام و کوشش ورزد، چنین گروهی را نشاید که در مسجدهای مسلمانان در آیند، جز آنکه ترسناک و بیمناک باشند نصیب این گروه در دنیا ذلت و خواری است و در آخرت عذابی بسیار سخت.

قرآن برای رفتن به مسجد نیز آدابی بیان کرده است؛ از جمله در آیهی ۳۱ سورهی اعراف: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِيَّ»، ای فرزندان آدم زیورهای خود را در مقام عبادت به خود برگزید و از نعمت‌های خدا بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست ندارد. بی‌شک مراد از زینت فقط آراستگی ظاهری نیست، بلکه آراسته‌شدن به فضائل معنوی است؛ مانند اخلاص، یاد خدا و حقیقت بندگی. قلب انسان باید مسجدی باشد آراسته به طهارت و پاکی و به دور از شرک، ریا و اعتقادهای نادرست. مسجد پایگاهی برای عبادت و پرستش است و به دلیل اهمیت و فضیلتش خداوند مسجد را از آن خویش می‌داند. خداوند در آیهی ۱۸ سورهی جن می‌فرماید: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»، و مسجدها مخصوص خدا است؛ پس نباید احدی را همراه با خدا پرستش کنید

پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در خلال وصایای خود به ابوذر فرموده است: «يَا أَبَا ذَرٍّ يَا أَبَا ذَرٍّ الْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ وَكُلُّ خَطْوَةٍ تَخْطُوهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَأَحْسَنَ عِمَارَةَ مَسَاجِدِ اللَّهِ كَانَ ثَوَابُهُ مِنَ اللَّهِ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ يَا أَبَا ذَرٍّ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُعْمَرُ مَسَاجِدُ اللَّهِ قَالَ لَا يُرْفَعُ فِيهَا الْأَصْوَاتُ وَلَا يُخَاضُ فِيهَا بِالْبَاطِلِ وَلَا يُشْتَرَىٰ فِيهَا وَلَا يُبَاعُ فَاتْرُكِ اللَّعْوَمَا دُمْتَ فِيهَا فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تُلُومَنَّ يَوْمَ الْقِيَامِ إِلَّا نَفْسَكَ»، ای ابوذر! سخن نیکو نوعی صدقه است و هر قدمی که برای رفتن به نماز برمی‌داری صدقه است ای ابوذر! کسی که دعوت الهی را بپذیرد و مسجدهای خدا را نیکو و آباد نگه دارد، ثواب و پاداشش بهشت است. ابوذر پرسید: ای رسول خدا! چگونه مسجدها آباد می‌شود؟ رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: آباد کردن مسجد به این است که در آنجا صداها بلند نشود، گفت‌وگوهای باطل و بیهوده نشود، از خرید و فروش خودداری شود و از سخنان بیهوده پرهیز شود و اگر این امر را رعایت نکردی، در روز قیامت کسی جز خودت را ملامت و سرزنش نکن.

^۱ مکارم الاخلاق، ص ۴۶۷.

حضرت علی (علیه السلام) در این باره فرموده اند: «يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ يَأْتُونَ الْمَسَاجِدَ فَيَقْعُدُونَ فِيهَا حَلَقًا ذَكَرَهُمُ الدُّنْيَا وَحُبُّ الدُّنْيَا لَا تُجَالِسُوهُمْ فَلَيْسَ لِلَّهِ فِيهِمْ حَاجَةٌ»^۱، در آخر زمان مردمی می آیند که در مسجدها حضور پیدا می کنند و جلسه تشکیل می دهند؛ اما از دنیا و دوستی آن سخن می گویند، شما با چنین افرادی همنشینی نکنید؛ زیرا خداوند کاری به آن ها ندارد.^۲

مسجد تقوی و مسجد ضرار

از نظر قرآن هر مسجدی ارزش و قداست ندارد؛ برای مثال خداوند در آیه ۱۰۷ سوره توبه به مسجد ضرار اشاره می کند. دوازده منافق حسود به سرکردگی ابوعامر مسجدی مقابل مسجد قبا بنا می کنند؛ با انگیزی ضرر رساندن آن ها به بهانه ای اینکه بیماران و پیرمردان توانایی حضور در مسجد قبا را ندارند، مسجدی در مدینه می سازند که به مسجد ضرار معروف شد قرآن درباره ی مسجد قبا صحبت کرده است؛ اما با اشاره و نه با تصریح. خداوند در آیه ۱۰۸ سوره توبه می فرماید: «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ»، تو ای رسول ما! هرگز در مسجد آن ها قدم مگذار (مسجد مزار)؛ همان سزاوارتر است در مسجد (قبا) اقامه ی نماز کنی که بنیانش برپایه ی تقوای محکم بنا گردیده است. در این مسجد مردان پاکی هستند که مشتاق تهذیب نفوس خودند و خدا مردان پاک مهذب رادوست می دارد.

بیشتر مفسران عقیده دارند که مراد از مسجد، در این آیه، مسجد قبا است و خداوند در ادامه ی آیه به خصوصیت های مسجد قبا اشاره می کند که در واقع بیانگر علت قداست آن است قرآن کریم در آیه ۱۰۹ سوره توبه به زیبایی و رسایی تفاوت مسجد قبا و ضرار را بیان می کند: «أَفَمَنْ أُسِّسَ بُنْيَانُهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أُسِّسَ بُنْيَانُهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَأَنْهَارُ بِهِ فِي نَارٍ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»، آیا کسی که بنیاد [کار] خود را بر پایه ی تقوا و خشنودی خدا نهاده بهتر است یا کسی که بنای خود را بر لب پرتگاهی مشرف به سقوط پییزی کرده است و با آن در آتش دوزخ فرو می افتد؛ خدا گروه بیدادگران را هدایت نمی کند. بنابراین، مسجد باید براساس تقوا و رضایت الهی بنا شود و در اساس، از منظر قرآن، آنچه قابلیت عروج به درگاه الهی را دارد تقوا و صاحبان آن است؛ یعنی انسان های تقوایی، نه ظاهر عملشان.^۳

کارکردهای مسجد در طول تاریخ

مسجد قدمتی به اندازهی خلقت آدم (علیه السلام) و تاریخچه ای به درازای تاریخ انسان های نخستین دارد؛ زیرا عبادت و مسجد همواره با انسان بوده است در مکتب قرآنی، نخستین خانه ی پرستش بدست آدم (علیه السلام) ساخته شد

۱ ورام ابن ابی فراس، مجموعه ی ورام، ج ۱، ص ۶۹.

۲ همان، ص ۴۹۳.

۳ میرنژاد، مریم، «جایگاه مسجد در قرآن و روایات»، سایت موسسه ی فرهنگی جام طهور.

۴ در بخش توصیف و تبیین کارکردهای مسجد از مقاله ی «مسجد نمونه» جناب آقای رحیم نوبهار بهره برده ایم.

کعبه نزد تمامی مذاهب‌های الهی، حتی مشرکان و بت‌پرستان، محترم و عظیم بوده است. قرآن مجید می‌فرماید: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ»^۱ نخستین خانه‌ای که برای (پرستش) مردم قرار داده شد، همان است که در سرزمین مکه است و پربرکت و مایه‌ی هدایت جهانیان است.^۲

الف) کارکردهای تربیتی مسجد

۱- مسجد و تربیت عبادی

عبادت و رازونیا با خداوند نیاز واقعی و فطری هر انسان است و مکمل یا حتی مقوم شخصیت او. گرچه عبادت در هر مکانی این نیاز روحی را به‌طورنسبی تأمین می‌کند؛ ولی این نیاز در مسجد و عبادتگاه بهتر و کامل‌تر تأمین می‌شود. براین اساس، انسان بنا به فطرت خویش معبد و مسجد را دوست دارد و بدان عشق می‌ورزد؛ تاریخ نیز به درستی این سخن گواهی می‌دهد. پژوهش‌های تاریخی نشان می‌دهد که معبد با انسان همراه و همزاد بوده است. ازهمین‌رو، معصومان (علیهم‌السلام) مسجد را آشیانه و پناهگاه مؤمن برشمرده‌اند؛ پناهگاهی که انسان از دغدغه و اضطراب فاصله می‌گیرد و به آرامش می‌رسد.

در فرهنگ اسلام، نام مسجد یادآور بندگی در پیشگاه خداوند متعال است مسجد یعنی جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان در برابر خداست؛ همان‌طورکه امام سجاد (علیه‌السلام) فرموده‌اند: «السُّجُودُ مُنْتَهَى الْعِبَادَةِ مِنْ نَبِيِّ آدَمَ».^۳ درحقیقت، بالاینکه در آیین پاک محمدی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) همه‌ی خاک زمین مسجد است - جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا... - ولی برترین و اصیل‌ترین محفل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال مسجد است. ازاین‌رو، در قرآن کریم بر جنبه‌های عبادی مسجد بیش‌از هر بُعد دیگر آن تأکید شده است. مسجد جایگاه عبادت و پرستش خالصانه‌ی خداوند است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^۴

برپایه‌ی حدیثی قدسی از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، خداوند مسجد را زیارتگاه خویش برشمرده است. ایشان می‌فرمایند: «أَلَا طُوبَى لِعَبْدٍ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي»^۵، خوشا به حال بنده‌ای که در خانه‌ی خویش وضو بگیرد، آنگاه مرا درخانه‌ام زیارت کند. این زیارت، انس و قرب درسایه‌ی عبادت خالصانه‌ی مؤمنان در مسجد فراهم می‌آید. انوار تابناک این پرسش پاک و بی‌آلایش برای عرش‌نشینان پرتوافکنی می‌کند؛ آن‌سان که ستارگان آسمان برای ما خاک‌نشینان نورافشانی می‌کنند: «إِنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ تُضِيءُ لِلْأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضِيءُ النُّجُومُ لِلْأَهْلِ

۱ آل عمران، ۹۶

۲ سایت تبیان، مقاله‌ی «مسجد در قرآن».

۳ قطب الدین الراوندی، الدعوات (سلوه الحزین)، ص ۳۳.

۴ الجن، ۱۸

۵ وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۸۱ و المحاسن، ج ۱، ص ۴۷.

الْأَرْضِ»^۱. حضور در مسجد و عبادت در خانه خدا، افزون‌بر توفیقی بزرگ و کمالی ارزشمند، توفیق‌های روحی دیگری نیز در پی دارد؛ از جمله: رحمت خاص خداوند، آمرزش الهی، بهشت برین و همنشینی و همدمی با فرشتگان الهی.

۲- مسجد و تربیت اخلاقی

مسجد مکانی است برای تمرین خلق‌و‌خوی پسندیده‌ی انسانی، محلی مناسب برای عملی‌کردن ارزش‌های والای اخلاقی و رفتاری در بعدهای گوناگون زندگی و همچنین پس از خوسازی فردی و اجتماعی، سکویی پروازی است به ملکوت؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «فیه رجالٌ یُحِبُّونَ أَنْ یَتَطَهَّرُوا»^۲. در مسجدی که براساس تقوا و پارسایی تأسیس شده باشد، مردم دوست دارند پاکیزه باشند و خداون نیز پاکیزگان را دوست دارد. باینکه گناه‌های دینی و اخلاقی در همه‌جا نکوهیده و زشت است، اما در مسجد زشتی دوچندان می‌یابد؛ پس مؤمن باید تلاش بیشتری کند تا در مسجد به گناه آلوده نشود سخنان ظالم‌اف بر زبان نیاورد، به آبروی دیگران تجاوز نکند، غیبت نکند، سخنان لغو و بی‌فایده را کنار نهد و از گفت‌وگوهایی که بوی دنیاپرستی می‌دهد پرهیز کند.

درحقیقت، تلاش برای انجام‌دادن این کارها خود تمرینی برای انجام‌دادن کارهای خیر و دوری از بدی‌هاست. همان‌گونه‌که حاجی با احرام‌پستن دوری از دنیا و گناه را تمرین می‌کند، نمازگزار با گفتن تکبیر در آزمون بریدن از خلق و پیوستن به خالق شرکت می‌کند. اثرهای سازنده و تربیتی حضور در مسجد رفته‌رفته به دیگر اعمال مؤمن سرایت می‌کند؛ زیرا حضور در مسجد، حضور در خانه‌ی خداست و به‌طورطبیعی کسی که با خانه‌ی خدا انس دارد تلاش می‌کند در خارج از مسجد نیز عملکردی متناسب و همگون با حضور در مسجد داشته باشد. نقش تربیتی زمانی مؤثرتر خواهد بود که مؤمن به یاد آورد در مسجد باید علاوه‌بر زینت‌های مادی، آراستگی‌های معنوی نیز داشته باشد، همچون صدق، صفا و خلوص. او باید فرمان «خُذُوا زینَتَکُمْ عِندَ کُلِّ مَسْجِدٍ»^۳ را با عمل پاسخ گوید؛ درغیراین‌صورت پروردگار او را به خانه‌ی خود راه نمی‌دهد و اولیای بزرگ خدا نیز دست رد به سینه‌اش خواهند زد.

۳- مسجد و تربیت اجتماعی

از جنبه‌های دیگر تربیتی مسجد نقش مؤثر آن در پیوند دلدادگان خود با انسان‌های صالح و برگزیده است. از دید آگاهان مسائل تربیتی، نقش دوست خوب در سعادت انسان بسیار ممتاز است. مسجد میان مؤمنان و نخبگان و صالحان جامعه پیوند ایجاد می‌کند و با این کار بستری مناسب برای پرورش و تربیت روحی آن‌ها فراهم می‌کند.

۱ همان.

۲ برگرفته از مقاله‌ی رحیم نوبهار، «مسجد نمونه»، ص ۱۰.

۳ التوبه، ۱۰۸

۴ الاعراف، ۳۱

کسی که با خوبان در ارتباط باشد دست‌کم از سر حیا از برادران دینی خود راه انحراف را در پیش نمی‌گیرد؛ حتی اگر به درجه‌ای از تکامل نرسیده باشد که به‌سبب ترس از خداوند به گناه دست نزنند. مسجد با فراخوانی پیوسته‌ی مسلمانان به جمع روح جمع‌گرایی، انعطاف و نظم‌پذیری را در آنان تقویت می‌کند و درون‌گرایی افراطی و بیگانگی از جمع را از آنان می‌زداید. اگر خانواده‌های مسلمان در مسجد به هم پیوند بخورند بستر مناسبی برای همیاری‌های جمعی آنان فراهم می‌شود.

۴- مسجد و کارکردهای روانشناختی

مسجد می‌تواند گرد ملال و اندوه را از چهره و جان مسلمان بزداید و «افسردگی» وی را برطرف کند که اختلالی روانی. مسجد نشاط را به فرد مسلمان هدیه می‌کند که نشاطی سلامت و تکامل روحی است. خانواده‌های مسجدی در تعامل‌های خود، مشکلات و سختی‌های زندگی را در جمع دیگر خانواده‌ها بیان می‌کنند و تخلیه‌ی عاطفی می‌شوند و همچنین حس پذیرفتگی در جمع آن‌ها را از احساس تنهایی، زمین‌گیر شدن و واماندگی نجات می‌دهد. حتی اگر خانواده‌ها نتوانند برای یکدیگر گره‌ای بگشایند، احساس همدردی و صفایی که در جمع یکدیگر پیدا می‌کنند انگیزی تلاش دوباره و مبارزه با مشکلات را در آن‌ها تقویت می‌کند.

مسجد به‌طور معمول جایگاه طرح مشکلات و نارسایی‌های اجتماعی است. به‌طور طبیعی، حضور در چنین مکانی روح تعهد و دردمندی را در فرد می‌دمد. پرورش این خوی پسندیده در اشخاص نوعی مبارزه با روح بی‌تعهدی و بی‌تفاوتی است؛ روحیه‌ای که هرگاه در افراد جامعه - به‌ویژه نسل جوان - پیدا شود، آسیب‌های اساسی بر پیکر آن اجتماع وارد خواهد شد یکی از زمینه‌هایی که فرهنگ مسئولیت و همیاری را در مسلمانان رواج می‌دهد، حضور خانوادگی در مسجد است در مسجد نیازها، کاستی‌ها، چالش‌ها، فرصت‌ها و تهدیدها برجسته و توصیف می‌شود و خانواده‌ها می‌توانند برای همدیگر پشتیبان باشند.

ب) کارکردهای آموزشی مسجد

از همان آغاز گسترش اسلام، خط و کتابت در مسجد آموزش داده می‌شد و این امر موجب بروز اشکال در فعالیت‌های عبادی نمی‌شد. شاید بتوان گفت که کارکردهای آموزشی و فرهنگی مسجد، پس از کارکردهای تربیتی و به‌ویژه تربیت عبادی، سرآمد دیگر کارکردهای مسجد است. آموزش‌های اسلامی با دعوت پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، نخستین مربی و معلم مسلمانان و از مسجد آغاز شد که درواقع پایگاه تعلیماتی مسلمانان بود مسجد که در عصر نبوت و دوره‌ی خلفای راشدین بنای بسیار ساده‌ای داشت، مجمع نومسلمانی شد که برای آشنایی با آموزه‌های اسلامی و حل و فصل مسائل جدید در آن رفت‌وآمد می‌کردند. اقامه‌ی نماز، استماع سخنان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در باب آی‌های قرآن کریم، تبلیغ دین و ابلاغ احکام شرع، اعلان جنگ و جهاد و صلح، آموزش مهارت‌های زندگی، تقسیم غنائم جنگی، ارسال نامه‌ها، تشییع جنازه و مسائلی از این قبیل در مسجد انجام می‌شد که بیشتر آن‌ها با

هجرت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به مدینه آغاز شد. درواقع، «مسجد» کهن ترین دانشگاه اسلامی و اساسی ترین پایگاه تعلیم در تاریخ اسلام است.

۱- مسجد نخستین مرکز آموزشی و مدرسی دینی

به شهادت مورخان محققان و حتی خاورشناسان بنای مسجد قبا و مسجد النبی درواقع پی ریزی مدرسه‌ی اسلامی بزرگی بوده است. مسلمانان و شهروندان کشورهای اسلامی، از آغاز اسلام تا چند قرن پس از آن، بایدهای به نام مدرسه آشنا نبودند. از این رو، محققان و مورخان پذیرفته‌اند که پیش از پیدایش مدرسه، مسجد نخستین و یگانه مرکز مهم آموزشی - فرهنگی در کشورهای اسلامی بوده است. هرچند برخی محققان از جایگاههای آموزشی دیگری نیز نام برده‌اند؛ مانند مکتبهای خانگی، دارالقرآنها و دارالحکمه‌ها.

شاید خوانندگان عزیز از این موضوع تعجب کنند که روزگاری میان فقیهان بحث بوده است که آیا با وجود مسجد تأسیس مدرسه جایز است یا نه! گرچه طرح این مسأله، در فضای کنونی، برای ما شگفتانگیز است؛ ولی در دورانی که مسجد یگانه پایگاه آموزشی بوده است و ناگاه سخن از مدرسه به میان آمده است. البته فقیهان شیعه و سنی هیچگاه احداث مدرسه را منع نکرده‌اند؛ آنان همواره گسترش مدرسه‌ها را تأیید می‌کردند و برخی از آنان نیز مدرسه‌های مهمی بنا کردند غرض فقط تأکید بر این واقعیت بود که روزگاری مسجد یگانه پایگاه مهم آموزشی در کشورهای اسلامی بوده است.

محتوا و سبک آموزش درنخستین مسجدها

پیامبر (صلی الله علیه و آله) در مسجد خویش آیه‌های قرآنی، احکام و معارف دینی و حتی مسائل تاریخی را آموزش می‌داد. مطلب‌هایی که در این جلسوها ارائه می‌شد، با توان فکری شنوندگان متناسب بود. فاصله‌ی زمانی این جلسه‌ها باعث خستگی و ملال شنوندگان نمی‌شد. عبدالله بن مسعود گفته است: «پیامبر (صلی الله علیه و آله) جلسوهای سخنرانی را هم‌روزه برگزار نمی‌کرد؛ زیرا بیم آن داشت که شنوندگان خسته شوند».

شواهد نشان می‌دهد که این جلسوها پس از برخی نمازها بیشتر برگزار می‌شد؛ مانند نماز صبح و شام که شمار بیشتری از مردم در مسجد حضور می‌یافتند و شور و نشاط فراوانی در حفظ و ثبت سخنان رسول خدا (صلی الله علیه و آله) میان شنوندگان وجود داشت افرادی که به دلیلی توفیق حضور در این جلسوها را نمی‌یافتند به دیگران سفارش می‌کردند تا گفته‌های ایشان را کلمه‌به‌کلمه ثبت و حفظ کنند و در فرصت مناسب برای آنان بازگو کنند.

علاوه بر جلسوهای رسمی سخنرانی، جلسوهای آموزشی و پرسش و پاسخ نیز در مسجد پیامبر تشکیل می‌شد. در این جلسه‌ها فقط یک نفر سخن نمی‌گفت؛ بلکه همه با هم گفتگو می‌کردند. حضرت بیشتر وقت‌ها، پس از نماز صبح تا طلوع آفتاب، در مسجد می‌ماند. بخشی از این وقت صرف پاسخگویی به پرسش‌های دینی و حتی تعبیر خواب

مسلمانان می‌شد. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای تازه‌مسلمانان نیز - که به‌طبع به آموزش‌هایی ویژه نیاز داشتند - جلسو‌هایی جداگانه تشکیل می‌دادند. گاه در حضور آن حضرت مسابقه‌ی شعر و سخنرانی برپا می‌شد و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) جایزه‌ی برگزیدگان را به آنان اهدا می‌کردند.

در غیاب آن حضرت و هنگامی‌که در جبهه‌های جنگ حضور می‌یافتند فعالیت‌های آموزشی تعطیل نمی‌شد؛ بلکه کسانی چون عبدالله بن ام‌مکتوم و عبدالله بن رواحه اداری امور مسجد را برعهده می‌گرفتند جلسو‌های آموزشی نیز در نبود آن حضرت ادامه می‌یافت؛ زیرا استاد و مدرس کلاس‌های آموزشی مسجد النبی فقط پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نبود. افراد دیگر نیز که صلاحیت علمی داشتند جلسو‌ها را اداره می‌کردند.

عبدالله بن رواحه که چهره‌ای علمی بود، جلسو‌های توحید، معاد و مسائل اعتقادی را اداره می‌کرد. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاه مانند شنونده و تماشاگر گفتوشنودهای علمی را نظاره و هدایت می‌کرد. آن حضرت دربره‌ی چنین مجالس می‌فرمود: «کم نشستن در چنین مجالسی را بر نشستن در جلسو‌های دعا و نیایش - که در گوشه‌ی دیگر مسجد برپا بود - ترجیح می‌دهم؛ زیرا من برای آموزش و تعلیم مردم به پیامبری مبعوث شده‌ام».

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) نیز درحالی‌که یک پله پایین‌تر از جایگاه پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌نشست گاه برای مردم سخن می‌گفت. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) کوشش می‌کرد تا دامنه‌ی این تلاش‌ها به دیگر مسجدها نیز کشیده شود برپایه‌ی شواهد تاریخی، مسجد قبا نیز نشاط علمی و فعالیت‌های فرهنگی داشته است. به‌دلیل موقعیت خاص سیاسی، حضور علمی امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) در مسجد النبی بیشتر از دیگر امامان بود. شاگردان آن دو امام بزرگوار نیز جلسو‌های علمی داشتند؛ همچون ابان بن تغلب، معاذ بن مسلم، حران بن اعین و زرارۀ بن اعین. همه‌ی این‌ها به ما می‌فهماند که مسجد برای همیشه جایگاه آموزش و فراگیری معارف اسلامی است. گفتنی است که میان همه‌ی بحث‌ها و علوم دینی، پرداختن به علوم قرآنی در مسجد اهمیتی ویژه دارد؛ زیرا قرآن و مسجد پیوندی خاص با یکدیگر دارند. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در این باره فرموده است: «إِنَّمَا رُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ»^۱، مسجدها را برای (خواندن و فهمیدن) قرآن بنا کرده‌اند» و «مَنْ أَحَبَّ الْقُرْآنَ فَلْيُحِبِّ الْمَسَاجِدَ»^۲، دوستدار قرآن، دوستدار مسجدها نیز هست.

پیوند مسجد و کتابخانه

مطالعه‌ی تاریخ مسجد نشان می‌دهد که مسجد و کتابخانه همواره همراه بوده‌اند. از همان آغاز که قرآن به‌صورت مکتوب درآمد، مسلمانان قرآن‌های دست‌نویس را به مسجد اهدا یا وقف می‌کردند. با افزایش شمار کتاب‌ها،

۱ محمد ابن یعقوب الکلینی، الکافی، ج ۳، ص ۳۶۹.

۲ میرزا حسین المحدث النوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۳۵۵.

کتابخانه‌های مساجد نیز رشدی فزاینده یافت. بعدها کتابخانه‌ها از مسجدها جدا شدند و نهادهای اسلامی مستقلی به وجود آوردند. کلتخانه‌ها نقش بزرگی در شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی داشتند

ج) کارکردهای سیاسی و اجتماعی مسجد

مسجد بستری برای تجربی مردم‌سالاری دینی

یکی از ویژگی‌های مسجد این است که برخلاف دیگر معبدها و مراکزهای دینی با مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه ارتباط دارد و نهادی مؤثر است. مسجد کانون رایزنی و مشورت است؛ مشورت و مراجعه به آرای عمومی در مسائل اجتماعی نیز نقشی بسزا در تکامل جامعه دارد. تبادل آرا در مسائل اجتماعی رشد و شکوفایی به ارمغان می‌آورد. مسجد در جایگاه اصل خویش محل رایزنی‌های سیاسی - اجتماعی است. خداوند متعال به پیامبر خویش فرمان داده بود تا در کارهای مهم با مردم مشورت کند و مسجد پایگاهی برای عمل به این دستور بود از این رو، نویسندگانی که مسجد را «مجلس شورای مسلمانان» نام نهاده‌اند، سخنی گزاف نگفته‌اند.

رسم مسلمانان در زمان پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این بود که هرگاه حادثه‌ای مهم رخ می‌داد، جارچی ندا می‌کرد: «الصلاة جامع»؛ یعنی برای نماز در مسجد جمع شوید. شواهد گویایی نشان می‌دهد که مسلمانان حتی برای مشورت درباره‌ی مسائل نظامی در مسجد جمع می‌شدند؛ در نتیجه می‌توان گفت: مسجدی که نمازگزاران آن با مسائل مهم اجتماعی - سیاسی رابطه‌ی فعال دارند و در آنجا پیرامون مسائل مهم جامعه رایزنی و تبادل آرا می‌کنند، به مسجد نمونه نزدیک‌تر است. گفتگو پیرامون مشکلات اجتماعی و چاره‌اندیشی برای رفع آن‌ها هنگامی به نتیجه می‌رسد که اقدام‌های عملی نیز در پی داشته باشد مسجد پایگاه عمومی مسلمانان و محل حضور قشرها و خانواده‌های گوناگون است. از این رو، مسجد جایگاه مناسبی برای تعاون اجتماعی مسلمانان و مشارکت آنان در راستای رفع نارسایی‌های اجتماعی و خانوادگی است.

امام رضا (علیه السلام)، در گفتاری نورانی، یکی از فایده‌های سازندگی نماز جماعت را - که به‌طور معمول در مسجد برپا می‌شود - همیاری مسلمانان بر «برّ و تقوا» بر شمرده است. این سخن باب علمی است که صدها باب علم دیگر را برای انسان می‌گشاید. کارهایی مانند جمع‌آوری کمک برای نیازمندان پرداخت وام، اعطای خدمات درمانی، اقدام‌هایی برای تسهیل ازدواج جوانان، کارگاه‌های مهارت خانواده، برنامه‌ریزی برای عیادت بیماران و اموری از این دست همگی از مصداق‌های تعاون بر «برّ و تقوا» است. در سایه‌ی برنامه‌ریزی صحیح، به‌ویژه در مسائل خانواده می‌توان کارهای خیر را به‌خوبی در مسجد انجام داد البته پرداختن بدین امور لطیف به‌گونه‌ای باشد که به شأن، آبرو، کرامت، عزت و حدود الهی جداسازی زنان و مردان آسیبی وارد نکند.

د) کارکرد ارزشی مسجد

مسجد در جایگاه اصیل خود بستری برای ارزش‌آفرینی و ارزش‌گذاری است و توجه مسلمانان را به ارزش‌های فراموش‌شده جلب می‌کند. در مسجد تفاوت نیازمند و ثروتمند، رئیس و زیردست، فرمانده و سرباز، امتیازهای مادی و ظاهری کنار گذاشته می‌شود و همه دوش‌به‌دوش هم در یک صف نماز می‌خوانند. در مسجد فقط ارزش‌های حقیقی برجسته می‌شود و محترم است؛ همچون تقوا و جهاد برپایه‌ی فقه اسلامی، شایسته است کسانی در صف اول نماز جماعت بایستند که فضیلت‌هایی چون علم، تقوا، ایثار و جهاد داشته باشند این امر خود نوعی ارزش‌گذاری و ترویج ارزش‌های اصیل است. خانواده‌ها، به‌ویژه دختران و پسران، با دیدن این صحنه‌ها و تجربه‌ی برخوردهای ارزشی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با آموزه‌های ارزشی اسلام آشنا می‌شوند و به آن خومی‌گیرند.

در مسجد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاه شخصی یافت می‌شد که نه تنها از جهاد و ایثار بویی نبرده بود بلکه از راه‌های گوناگون رفاقت و دوستگی را در جامعه ترویج می‌داد و با پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) رودرو می‌شد؛ با این حال باز انتظار جایگاهی والا در مسجد داشت. مسلمانان این افراد را از مسجد طرد می‌کردند؛ زیرا با الهام از رهنمودهای پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، آموخته بودند که مکان‌های حساس مسجد از آن مسلمانان مؤمن، متعهد و ایثارگر است. آری مسجد خانه‌ی دفاع از ارزش‌ها و مسجدیان نگاهبان ارزش‌های اسلامی هستند. مختصر اینکه یکی از شاخص‌های مسجد نمونه‌میزان نقشی است که در احیا و تثبیت ارزش‌های اسلامی و پاسداری از آن‌ها ایفا می‌کند.

مسجد و خانواده

چنانچه در بندهای قبلی گفتیم، در آیه‌ها و روایت‌ها برای مسجد کارکردهای گوناگونی بیان شده است به فراخور اهمیت و جایگاهی که جنبه‌های گوناگون زندگی آدمی در فرهنگ اسلام دارد، مسجد سرمایه‌گذاری آموزشی و تربیتی متناسبی فراهم می‌آورد. خانواده قداست و منزلت خاصی در دین اسلام دارد؛ تا آنجا که بنا و نهادی را قابل مقایسه با آن نمی‌داند. تعبیرهایی که در قرآن و روایت‌ها درباره‌ی خانواده مکار رفته است، بخوبی این ادعا را ثابت می‌کند. خدای سبحان در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی نساء ازدواج را «میثاق غلیظ» یا پیمان محکم می‌نامد که موجب تشکیل خانواده می‌شود. در آیه‌ی ۷۲ سوره‌ی نحل خانواده را «نعمت الهی» می‌نامد. همچنین رسول گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) خانواده را محبوب‌ترین و عزیزترین بنا نزد خدای سبحان توصیف می‌کند و می‌فرماید: «مَا بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءٌ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَعَزُّ مِنَ التَّزْوِيجِ»^۱.

بنا به باور مسجدشناسان و کارشناسان تعلیم و تربیت خانواده، مسجد جایگاه مناسبی برای ارائه‌ی آموزش‌های بهینه‌سازی خانواده است؛ زیرا گوهر اصلی خانوادگی اسلامی از عشق زن و شوهر به همدیگر مایه می‌گیرد و خداوند می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ

۱ مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۲ و بحارالانوار، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲.

لَقَوْمٌ يَتَفَكَّرُونَ»^۱، از جمله نشانه‌های خداوند این است که از جنس خود شما همسرانی برایتان آفرید که در کنارشان بیارامید و میاتتان مهر و رحمت قرار دادی تردید این عشق زمینی از عشق به پروردگار جدانیست. پیوند آسمان و زمین، در چارچوب خانواده، جلوه‌های معیشتی دیگری هم دارد. برای مثال، تلاش نان‌آور خانواده برای اداری خانواده و تدارک نیازهای اعضای آن در فرهنگ اسلامی جهاد در راه خدا است: «الكَادُ لِعَالِهِ كَلَّمَ جَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۲، تلاشگر و نان‌آور خانواده همانند جهادگر در جبهی نبرد است از این‌رو، هرگاه فردی برای خانه و خانواده‌اش تلاش کند و بخواهد رفاه و خوشی را برای آن‌ها به ارمغان آورد، به گفته‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در راستای عبادت و بندگی خدا گام بواشته است به گمان من، برای فهم نقش مسجد در تحکیم نظام خانوادهمتر است نخست دریابیم که خانواده چه کارکردهایی دارد و پس از آن کاوش کنیم که مسجد تا چه اندازه می‌تواند در تسهیل و هموارسازی این کارکردها مؤثر باشد

کارشناسان امور خانواده بر این باورند که خانواده به‌طور معمول سه کارکرد اساسی دارد:

۱- ارضای نیازهای جنسی، عاطفی و روان‌شناختی زن و شوهر؛

۲- تداوم نسل انسانی در قالب زاد و ولدهای

۳- پرورش روح همگرایی و هموارسازی مهارت جامع‌پذیری و اجتماعی‌شدن فرزندان

آموزه‌های اجتماعی اسلام که به‌طور معمول در فضای مسجد و به مسجدیان داده می‌شود، مسلمانان را برای ایفای نقش بهتر در سه کارکردی که گفته شد، به‌ویژه مهارت جامع‌پذیری و اجتماعی‌سازی، آماده می‌کند. زن و شوهر در حریم خانواده به بهترین شکل نیازهای عاطفی و جنسی یکدیگر را برآورده می‌کنند و این نهاد عامل مهمی در حفظ سلامت اخلاقی افراد و جوامع است. حمایت روانی زن و مرد از یکدیگر که ناشی از برقراری پیوندهای عاشقانه است، بیش از هر رابطه‌ی انسانی دیگر مهم بوده است. در اسلام، ازدواج قراردادی است که به‌صورت طبیعی و با کمترین هزینه نسل انسان را تداوم می‌بخشد. خدای متعال در آیه‌ی ۷۲ سوره‌ی نحل می‌فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً...»، خداوند از جنس شما همسرانی برایتان قرار داد و از این همسران برایتان فرزندان و نوادگانی قرار داد... پیام ضمنی دیگر این آیه پیدایش و تداوم نسل آدمی در پرتوی ازدواج است. پرورش اجتماعی فرزندان نیز که با عواطف مثبت والدین و در چارچوب خانواده به بهترین شکل صورت می‌گیرد، از مهم‌ترین کارکردهای خانواده است البته روابط عاشقانه و مناسب (اخلاقی و قانونی) میان اعضای

۱ الروم، ۲۱

۲ شرح أصول الکافی (صدرا) / ج ۱ / ۴۳۳ / ۴۰۰

خانواده، شرط اساسی ایفای این سه کارکرد است. بی‌تردید، اگر این روابط کاهش یابد یا خشنودکننده نباشد، کارکردهای خانواده تضعیف خواهد شد^۱

در فرهنگ اجتماعی اسلام، حضور زنان و مردان مسلمان در صحنه‌هایی تشویق شده است که برای خیر جامعه‌ی اسلامی باشد؛ برای مثال و به‌ویژه در مسجد. فلسفه‌ی چنین ترغیبی این است که برای هر دو قشر برکت‌های گوناگونی به‌بار می‌آورد. به‌علاوه، در اسلام وظیفه و مسوئلیت‌های فردی و اجتماعی با عن‌صر جنسیت مرزبندی نمی‌شود. دین اسلام، از آن جهت که بشر را با دید جمعی می‌نگرد، زن و مرد جامعه را موظف می‌داند؛ چنان‌که قرآن کریم مؤمنان راستین را چنین معرفی می‌کند: «أَمَّا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ مَرْجِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ...»^۲. مؤمنان راستین کسانی هستند که هم از نظر عقیده به خدا و پیامبرش معتقدند و هم از نظر درک مسائلی اجتماعی و هوش جمعی جامعه را خوب می‌شناسند و همواره در مسائلی جمعی حضور دارند و منزوی نیستند امر جامع همان مسائلی جمعی نظام است؛ برای مثال نماز جمعه، تظاهرات علیه طاغوت و استکبار، حضور در انتخابات، تأیید رهبری و مسئولان اسلامی، امر به معروف عمومی و نهی از منکر جمعی و صدها نمونه‌ی دیگر از این دست. این نموداری از وظیفه‌ی جمعی افراد جامعه است که قرآن ترسیم می‌کند و در این بخش میان زن و مرد تفاوتی وجود ندارد^۳ همان‌گونه که گفتیم، مسجد از زمان پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) یکی از بسترهای مهم برای کارهای اجتماعی و رشد و ارتقای فردی بوده است و آیه‌ای که گفتیم ایفای این نقش را هم بر دوش زنان و هم بر عهده‌ی مردان می‌گذارد.

برکت‌های برآمده از حضور زنان در مسجد

برپایه‌ی مفاد برخی از روایات، هنگامی که زن وارد مسجد می‌شود، درست مانند مرد آرامش می‌یابد و در این مورد تفاوتی میان زن و مرد نیست. همه‌ی ما می‌دانیم که از نظر فرهنگی مسجد بهترین مرکز برای فراگیری مسائلی و آموزه‌های دینی است. مسجد روح نماز را زنده می‌کند، میان مؤمنان الفت و محبت پدید می‌آورد و آن‌ها را به هم نزدیک می‌کند. مسجد بهترین جایی است که همه‌ی افراد جامعه - از هر جنس، با هر سن و سطح سواد - می‌توانند مسائلی مذهبی را فراگیرند. بی‌تردید همه‌ی زنان به مدرسه نمی‌روند و از طرفی تجربه ثابت کرده است که زنان به سخنرانی‌های رادیو و تلویزیون چندان اهمیت نمی‌دهند یا کم اهمیت می‌دهند؛ پس باید در جایی با وظیفه‌های دینی خود آشنا شوند. حضور در مسجد زن را آماده‌ی کند تا به روایت‌ها گوش دهد و آداب و سنن دینی را بیاموزد

۱. محمدرضا سالاری فر، «راه‌های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی‌شدن»، فصلنامه‌ی حواء، شماره‌ی ۱۹.

۲. النور، ۶۲

۳. خسرو تقدسی نیا، «مسجد، زنان و آداب حضور»، ماهنامه‌ی پیام زن، شماره‌ی ۷۷، مرداد ۷۷، برگرفته از شبکه‌ی اطلاع‌رسانی امام صادق علیه السلام.

از نظر اجتماعی و سیاسی نیز امروزه حضور زنان در اجتماع و امور فرهنگی مشتی به دهان یاوگویان و منحرفان از اسلام است؛ منحرفانی که شعار آزادی و تساوی حقوق زن و مرسر می‌دهند و اسلام را متهم می‌کنند به تحقیر زن تشویق زن به حضور در اجتماعها، مسجدها و نمازهای جبهه نشان می‌دهد که اسلام با آزادی آنها مخالف نیست؛ بلکه مهم این است که حریم‌ها حفظ شود. البته این بدان معنا نیست که اسلام زن را شبیه مرد می‌داند. اگرچه زنان و مردان در طبیعت و جنسیت با هم فرق دارند؛ اما در انسانیت مساوی‌اند و ارزش زن از مرد کمتر نیست

نه تنها امروزه حضور زن در صحنه‌ی سیاسی مؤثر است، بلکه در صدر اسلام نیز چنین بوده است. داستان سوده، دختر عمار بن اسک همدانی، و زن‌های دیگری که در کتاب‌ها نقل شده است، بر درستی این سخن گواهی می‌دهد. قرآن همچنین یادآوری می‌کند که سه زن موسی را از کشته شدن نجات دادند و او را پرورش دادند: مادر موسی، خواهر موسی و زن فرعون این سه زن با وضعیت سیاسی زمان خود مبارزه کردند تا موسی پرورش یافت زنان نیز مانند مردان در تلاش و کوشش هستند. خداوند می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فُلُلُيْ»^۱. این خطاب به انسانیت است سرانجام انسان به لقاء الله می‌رسد؛ حال یا لقای جلال یا لقای جماله بی‌تردید زن و مرد در این راه همتای یکدیگرند^۲

جدایی جنسیتی در مسجدها

در حدیثی از پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) چنین نقل شده است: کنیزان خدا را از مسجدها باز ندارید؛ در حالی که خانه‌هایشان برایشان بهتر است^۳ ایشان به زنان اجازه‌ی رفتن به مسجد می‌دادند و زنان او نیز برای نمازها به مسجد می‌رفتند؛ با این حال ایشان دستور دادند محل زنان از مردان جدا باشد و ورودی زنان نیز از در مردان مجزا باشد^۴ همچنین، پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) دستور دادند تا پس از نماز نخست زن‌ها و بعد مردها بیرون بروند^۵ و زنان در صف‌های عقب نماز جماعت بنشینند^۶ زن را از حضور در مسجدها منع کرد^۷ اما در دوره‌ی خلافت عثمان و امام علی (علیه السلام) زنان دوباره اجازه‌ی حضور در مسجدها را پیدا کردند با گسترش قلمرو خلافت اسلامی از ورود زنان به مسجدها جلوگیری شد. امام غزالی در احیاء العلوم نوشت^۸: درست آن است که فقط زالن را به مسجد راه بدهند.^۹ در دوره‌های جدید، زنان اجازه‌ی حضور در مسجد را دارند؛ هرچند بخش مردان و زنان با

۱- الانشقاق، ۶

۲ قاسم صادق پور، «حضور زن در مسجد»، پایگاه اینترنتی حوزه. Hawzah.net.

۳ صحیح بخاری، ۲، ۱۳، ۲۳.

۴ سنن ابوداود، ج ۱، ص ۱۰۹، حدیث ۲۱۲۳۴.

۵ سنن ابوداود، ج ۲، ص ۶۵۸، حدیث ۱۸۴۲.

۶ صحیح مسلم، ۲، ۴۶، ۷۳.

۷ موطأ، ابن مالک، ص ۳۴۹.

۸ احیاء العلوم، ج ۲، ص ۱۶۲.

پرده‌ای از هم جدا می‌شود یا بخش زنان در قسمت بالایی قرار دارد باین‌حال، در برخی از مسجدهای کشورهای اسلامی، از جمله مالزی و عربستان هنوز زنان حق ورود ندارند^۱

برپایه‌ی برخی از روایت‌ها و احکام فقهی، نقش چشمگیری به ح‌ضور زنان داده‌اند و در برخی روایت‌ها نیز از حضور آنان نهی شده است و مسجد زنان را خانه‌ی آنان دانسته‌اند. باید توجه داشته باشیم که این روایت‌ها نمی‌خواهد رفت‌وآمد زنان را منع کند؛ بلکه همان‌گونه که بسیاری از فقیهان فرموده‌اند، مقصود این روایت‌ها تأکید بر لزوم مرزبندی میان زنان و مردان در روابط اجتماعی و رعایت حجاب و پاکدامنی آنان است. بی‌تردید زنان بخش عظیمی از جامعه را تشکیل می‌دهند؛ حضور آنان در مسجد فرصت مناسبی است برای بهره‌گیری معنوی از این جایگاه مقدس، آشنایی با معارف اسلامی و ارتقای دینی و معنوی شخصیتشان. برخی از زنان فقط با حضور در مسجد می‌توانند راه کمال را بیاموزند و به ارتقاء معنوی برسند

مسجد و آغاز شکل‌گیری خانواده (عقد نکاح)

از جمله کارکردهای مهم مسجد در راستای تحکیم خانواده تشویق مسلمانان به همسرگزینی، ازدواج، پیشنهاد همسر مناسب، فرخوانی برای مراسم ازدواج، خواندن خطبه و صیغه‌ی عقد است. داستان خطبه‌خوانی و اجرای عقد نکاح حضرت علی (علیه‌السلام) و فاطمه (سلام‌الله‌علیها) و نیز فراخواقی مراسم ازدواج ایشان شنیدنی است.^۲ علی (علیه‌السلام) می‌فرماید که رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به من فرمود ای علی! برای اهل خود طعام بافضیلتی تدارک ببین؛ گوشت و نان از سوی ما و خرما و روغن از سوی تو تهیه شود؛ سپس فرمود ای علی! برو و هرکه را خواستی دعوت کن. من به مسجد آمدم و آن‌جا مملو از صحابه بود اما شرم کردم گروهی را دعوت کنم و جمعی را واگذارم از این رو، ندا دادم: مردم! به ولیمه‌ی فاطمه (سلام‌الله‌علیها) بشتابید و مردم پذیرفتند من از کثرت مردم و کمبود طعام شرم کردم. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) متوجه ماجرا شد و فرمود: علی جان! من برای برکت یافتن ولیمه‌ی تو دعا می‌کنم.^۳

مسجد و تداوم خانواده (تنظیم رابطه‌ها، سب‌طرف کردن اختلاف‌ها)

در زمان پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، مسجد حامی خانواده‌های مسلمان بود؛ به‌ویژه خانواده‌های رزمندگان و اینارگران ایشان گاه با اصحاب خود بعد خروج از مسجد، نزد خانواده‌های شهیدان، جانبازان و بیماران می‌رفت. اگر مهاجر یا انصاری به مسجد نمی‌آمد، پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) سراغش را می‌گرفت و اگر نیامدنش به مسجد طول می‌کشید، با اصحاب به دیدن او و خانواده‌اش می‌رفتند از جمله منش‌های آموزنده‌ی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) این بود

۱ «جدایی جنسیتی در مساجد»، ویکی‌پدیا؛ دانشنامه‌ی آزاد.

۲ مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۲۹ و ۱۳۰.

۳ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳، ص ۹۴.

که میان اصحاب خود از آنان دلجویی می‌کرد و آنان را در حل مشکلات همراهی می‌کرد.^۱ اصحاب - هم مهاجران و هم انصار - هرازگاهی از قوت و ضعف همسران و فرزندان خود در مسجد تنگهایی درمیان می‌گذاشتند و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به تناسب آن‌ها در آموزش و تربیت اصحاب می‌کوشیدند؛ برای نمونه مردی به محضر رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آمد و گفت: «یا رسول‌الله! من همسری دارم که هرگاه وارد خانمی شوم، به استقبال می‌آید و چون می‌خواهم از منزل بیرون روم، مرا بدرقه می‌کند. هرگاه مرا اندوهگین ببیند می‌گوید: چه چیز تو را اندوهگین کرده؟ اگر برای مخارج زندگی ناراحتی، مطمئن باش که دیگری (خداوند) عهده‌دار آن است و اگر برای آخرت [و گرفتاری‌های قبر و قیامت] غصه می‌خوری، خداوند اندوهت را زیاد کند (و باید چنین باشی). رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرمودند: خداوند روی زمین کارگزارانی دارد و این زن یکی از آن‌هاست. برای او نصف پاداش شهید محسوب می‌شود».^۲

تربیت خانوادگی و میل به حضور جوانان و نوجوانان در مسجد

برخی از راهکارهای تقویت ارتباط جوانان با مسجدها:^۳ هرچا سخن از مسائل تربیتی است اولین و مهم‌ترین پایگاهی که باید بدان توجه کرد، خانواده است؛ زیرا منش، شخصیت و بسیاری از رفتارهای مادر خانواده شکل می‌گیرد. نقش خانواده در تربیت کودک آنچنان چشمگیر و مهم است که گروهی از روان‌شناسان معتقدند شخصیت بچه‌ها در پنج سال اول زندگی شکل می‌گیرد و همه‌ی مشکلات رفتاری و شخصیتی آنان نیزه این دوره برمی‌گردد. یکی از جنبه‌های مهم یادگیری، یادگیری مشاهده‌ای است. بنا به این نظریه، ما انسان‌ها با دیدن رفتار دیگران یاد می‌گیریم که چگونه عمل کنیم. فرزندانمان نیز با دیدن رفتارهای مادر می‌گیرند کارهای خاصی انجام دهند. بنابراین به گفته‌ی پیازه رفتار والدین در دوران پیش عملیاتی (۲-۷ سالگی) در محیط خانه به‌وضوح دیده می‌شود.^۴ برای مثال، دختر با انداختن چادر بر سر، نمازخواندن مادر را تقلید می‌کند. بنابراین، والدین با تشویق مناسب می‌توانند نوعی نگرش مثبت به مسجد و نماز در ذهن کودک ایجاد کنند؛ برای مثال لبخند مادر و گفتن جمله‌های شیرین به کودک به‌وعی میب تأیید این حرکت است. بنا به نظریه‌ی برخی روان‌شناسان رفتارگرا، تقویت در تثبیت و شکل‌گیری رفتار بسیار مؤثر است. مسئله‌ی مهم دیگر در تربیت انسان الگوپذیری است و ما انسان‌ها به الگو نیازمندیم در خانواده پدر و مادر می‌توانند بهترین الگوی بچه‌ها باشند و اگر چنین شود در شکل‌گیری رفتار آن‌ها بسیار مؤثر خواهد بود بچه‌هایی که شاهد حرکت سپنگونه‌ی والدین هنگام نماز هستند، به‌طورقطع به این نکته توجه

۱ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳۹، ص ۱۱۶.

۲ - «تحکیم بنیان خانواده از منظر اهل بیت»، رونامه‌ی اطلاعات، بانک مقالات فارسی.

۳ - سیدکاظم موسوی، روزنامه‌ی کیهان (www.kayhannews.ir)، ۲۳ آذر ۱۳۸۸.

۴ محمد مجتبی زاده، «مراحل تحول روانی از دید پیازه»، سایت - باشگاه اندیشه، ۱۴ خرداد ۱۳۸۷، به نقل از- <http://www.motarjem>

mm.blogfa.com

بیشتری خواهند داشت البته هرچه رابطی عاطفی بهتری با فرزندان داشته باشیم آن‌ها بیشتر تأثیر می‌گیرند. هرچند پند و نصیحت هم اثرهایی دارد؛ اما رفتار الگویی مؤثرتر است. شاید بر همین اساس گفته‌اند که صدای عمل بلندتر است.

از کارهای مثبتی که والدین می‌توانند انجام دهند، بردن فرزندان به نماز جماعت و سایر مراسم‌های مذهبی است. چنین کاری مزیت‌های بسیاری دارد؛ از جمله گرایش مثبت به مسجد و مناسک دینی، تقویت اعتماد به نفس و عزت نفس و همچنین ارتقای ارتباط‌های اجتماعی. البته شایسته است که حضور فرزندان در مسجدها و مراسم‌های مذهبی با بار عاطفی مثبت همراه باشد و خاطره‌های خوشایندی در ذهن آنان ثبت کند. در این بین، توجه به فضای مسجد نیز در ترغیب جوانان به نماز بسیار مؤثر است و جا دارد به نکته‌هایی مهم در این باره توجه کنیم:

۱- از آنجاکه گرایش به زیبایی و پاکیزگی در ذات انسان است با تمیزنگه‌داشتن و آراستن فضای درونی و برونی مسجد می‌توان کودکان و جوانان را به مسجد جلب کرد

۲- امام جماعت مسجد نقشی مهم در ترغیب جوانان به سوی مسجد و مراسم‌های معنوی دارد روحانی مسجد ضمن توجه به آراستگی و پاکیزگی ظاهر خویش باید با روان‌شناسی نوجوان و جوان آشنا باشد تا بتواند ارتباط بهتر و مؤثرتری با آنان برقرار کند. روحانی‌ای که نیاز جوان و نوجوان را به خوبی بشناسد، بهتر می‌تواند او را در دوره‌های بحرانی و پرتلاطم راهنمایی کند بنابراین او برای مشورت بهتر به روحانی اعتماد می‌کند.

۳- برنامه‌های مسجد در مناسبت‌های مختلف باید برانگیزاننده باشد؛ زیرا فضای نورانی مسجد نقش مهمی در جذب جوانان دارد بنابراین استفاده از افراد هنرمند، خوش‌سلیقه و جوان‌پسند برای آذین محراب مسجد بسیار مهم است. همچنین، بهتر است در مراسم معنوی از فکر و سلیقه‌ی جوانان و حتی از خود آنان برای آراستن فضای درونی و برونی مسجد استفاده شود.

جوان دنبال حقیقت است و اگر موقعیت را به خوبی فراهم کنیم دل آمده‌ی آن‌ها پذیرا خواهد بود در غیر این صورت، هم در برابر ازدست‌رفتن این سرمایه‌های عظیم پاسخگو هستیم و هم دشمن با برنامه‌های هدفمند و حساب‌شده در تباه کردن و جذب آنان از ما پیشی می‌گیرد. چنانچه می‌دانیم، ایجاد هر رفتاری نیاز به زمینه دارد؛ ارتباط جوانان با مسجد نیز از این قاعده مستثنی نیست. همچون بسیاری رفتارهای دیگر زیرساخت‌های چنین رفتاری باید در خانواده پی‌ریزی شود و والدین با الگوبودن و تقویت گرایش به سمت مسجد و نماز این رفتار را در فرزندان نهادینه کنند به فضای ظاهری و روانی مسجد نیز باید توجه کرد تا جوانان گرایش بیشتری به مسجد و نماز جمع پیدا کنند.

از نگاه اینجانب، در جامعه‌ی اسلامی، خانواده‌های محل زیرمجموعه‌ی مسجد همان محل هستند. منش مسلمانان و دین‌مداران، در طول تاریخ، این بوده است که بانیان حکومتی و مردمی در همه‌ی شهرها و روستاها و به فراخور

تراکم جمعیت مسجد می‌ساختند. این مسجدها نه تنها محل عبادت، اعتکاف، نمازهای جمعه و جماعت بود بلکه مرکزی برای یادگیری، مشورت مشاوره‌گیری و دادگاه خانواده بود از زمان‌های گذشته، افراد ضعیف و کسانی که مشکل‌های شخصی و اجتماعی داشتند به مسجد مراجعه می‌کردند. در سیره‌ی حضرت رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌بینیم که مؤمنان برای رفع نیازشان به حضرت روی می‌آوردند و آن حضرت نیز با بذل مساعدت‌های لازم نیاز آنان را تا حد امکان برطرف می‌کردند. به این ترتیب، مسجد محل ارتباط مستقیم رهبر و مردم بود.^۱

خانواده‌ی مسجد

از نگاه من، خانواده‌ی مسجد همه‌ی خانواده‌هایی هستند که در مسجد رفت‌وآمد دارند و با هم در ارتباط معنوی و عاطفی قرار می‌گیرند. این خانواده‌ها همانند خانواده‌های فامیل یار، همراه و همدرد هم هستند و یکدیگر را در سختی‌های زندگی همراهی می‌کنند. مسجد در جایگاه پایگاه معنوی و دینی می‌تواند خانواده‌ها را در چارچوب دین و ایمان به هم نزدیک کند و ثبات و امنیت را برایشان به ارمغان آورد. خانواده‌ی مسجد همچنین شامل خانواده‌هایی می‌شود که از سوی مسجدیان محل مورد تفقد و سرکشی قرار می‌گیرند و به برکت مؤمنان مسجد گرد اندوه و پریشانی از چهره‌شان برداشته می‌شود. داستان اصحاب صفه الگوی جالبی است برای کمک و همراهی آبرومندانه‌ی نیازمندان محل. اصحاب صفه کسانی بودند که در زمان پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله)، در محل خاصی از مسجد النبی و در پناه مسلمانان زندگی می‌کردند. در مسجد النبی صفه طی‌ایوانچه‌ای ساخته شده بود که مهاجران بی‌سرنه در آنجا زندگی می‌کردند و به «اصحاب صفه» معروف شدند. پیش از آنکه مکان قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر کند، محراب رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در شمال مسجد بود. پس از دستور پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برای تغییر قبله، آن قسمت را مسقف کردند و مکانی شد برای استراحت و سکونت مسلمانان مهاجر و بی‌پناه که در توسعه‌ی مسجد در سال هفتم هجری داخل مسجد قرار گرفت. آنچه امروزه به صفه معروف است، روزگاری «دکة الاغوات» و جایگاه خواجه‌های حرم بوده است که وظیفه‌ی حراست و خدمتگزاری حرم را داشتند.^۲

خانواده‌ی مسجد همچنین می‌تواند الگوی تازه‌ای از همگرایی و پیوند چند مسجد در شهر یا استان باشم. مسجدهایی که با برنامه‌ریزی میان‌مسجدی و با همیاری همدیگر طرح‌های امداد رسانی و هدایت کلان انجام می‌دهند. این الگو چند مسجد را در طرح و برنامه‌ی مبارک به هم پیوند می‌زند. از نگاه اینجانب، مهندسی فرهنگی و دینی در سطح کشور یا در سطح استان‌ها نیازمند راندازی طرح خانواده‌های مسجد است.

۱ بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۴۲.

۲ «آشنایی با مسجد النبی مدینه»، پایگاه اینترنتی همشهری.

جمع‌بندی و پیشنهادها

براساس آنچه بررسی کردیم، برای بهینه‌سازی رابطه‌ی مسجد و خانواده، بهتر است نخست کارکردهای مسجد و خانوادگی بهنجار و نمونه در فرهنگ اسلامی بازشناسی، برجسته، تبیین و فرهنگ‌سازی شود. سپس، راهکارهای تعامل بهینه‌ی این دو خانه‌ی خصوصی و عمومی ردیابی و کشف شود. از این رهگذر می‌توانیم از نعمت بزرگ حضور مسلمانان در مسجد برای تحکیم خانواده و بهینه‌سازی رابطه‌ی میان اعضای آن به نفع ارتقای معنوی و اجتماعی سبک زندگی اسلامی بهره‌گیریم. به گمان ما نقش مسجد و برکت‌های الهی آن، در تحکیم نظام خانواده نعمت ناشناخته و گه‌شده‌ای است و شناخت آن می‌تواند جامعه‌های اسلامی را در بستر رشد و تکاپوی معنوی و ملی قرار دهد.

دست‌آورد روشن ما از این پژوهش این است که تحکیم خانواده از راه مسجد، در گرو شناسایی و جدی‌گرفتن دو طرح مهم و جالب «مسجد خانواده» و «خانوادگی مسجد» است. طرح مسجد خانواده به این معنی است که اگر هر خانوادگی اسلامی در پی یک مسجد خانواده‌باشد و همانند پزشک خانوادگی خود را زیر چتر حمایت مسجد قرار دهد، خانواده‌ها از ثبات، صفا و رفاه بیشتری بهرمند خواهند شد. خانوادگی مسجد هم به معنای پیوند زدن خانواده‌های مسجدی - پشتیبانی‌کننده و پشتیبانی‌شونده - و مسجد‌های محل است؛ همان‌طور که در این نوشتار توضیح دادیم. تعامل مسجد نمونه و خانوادگی بهنجار اسلامی پیش‌نیازها و ابزارهای ویژه‌ای دارد که برخی از آنها را بیان می‌کنیم:

۱. اطمینان از داشتن امام جماعتی که دانش، تقوا، تعهد، دلسوزی، روزآمد بودن سلامت و آراستگی بدنی و ظاهری داشته باشد

۲. حضور شورای علمی و هیئت امنای مسجد که ترکیبی از مسجدیان کارآزموده، باتجربه، جوان و کارآمد است.
۳. حضور اتاق فکر خانواده در مسجد^۱ که درباره‌ی موضوع‌ها و محورهای زندگی خانواده و چالش‌های پیش رو گفت‌وگو می‌کند.
۴. حضور کمیته‌های علمی و تخصصی درون هر مسجد به‌ویژه کمیته‌ی مشاوره و مهارت زندگی
۵. راه‌اندازی صندوق مهر خانواده برای کمک‌رسانی‌های مالی و اعطای قرض الحسنه برای کمک به زندگی، ازدواج، بیماری، ایجاد شغل، تحصیل و مانند آن
۶. کمیته‌ی آموزش و پرورش مسجد برای برنامه‌ریزی موضوع‌های گوناگون، به‌ویژه تربیت دینی، اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و جنسی

^۱ Family thinking thanks

۷. تأسیس شورای حکمیت و دادگاه خانوادگی مسجد برای رویارویی با چالش‌ها و اختلاف‌های خانوادگی، متشکل از ریش‌سفیدان و معتمدان محل.
 ۸. راه‌اندازی درمانگاه‌ها، کلینیک‌های تخصصی و بیمارستان‌های عمومی و تخصصی وابسته به مسجد
 ۹. تشکیل و راه‌اندازی کتابخانه‌های عمومی و تخصصی مسجد، هایشگاه‌های کتاب و نرم‌افزارها.
 ۱۰. تأسیس سالن و زمین ورزش مسجد و تشکیل تیم‌های ورزشی، به‌ویژه برای جوانان و نوجوانان
 ۱۱. تأسیس استخر شنای مسجد برای برادران و خواهران
 ۱۲. تأسیس کمیته‌ی اردوهای تفریحی، زیارتی، علمی و بین‌المللی مسجد
 ۱۳. تشکیل کمیته‌ی هنر؛ مانند سینما، تئاتر، موسیقی، آواز، خطاطی، طراحی، نقاشی و ترویج هنرهای اصیل اسلامی
 ۱۴. ترویج و تشویق رابطه‌ی خوشه‌ای و شبکه‌ای مسجدها برای تبادل اطلاعات و تجربه‌ها (طرح خانوادگی مسجد).
 ۱۵. طراحی و برنامه‌ریزی برای نشست‌های سالانه‌ی امامان جمعه و جماعت؛ با هدف آسیب‌شناسی خانوادگی مسجدها و برنامه‌ریزی برای دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی مهارت زندگی خانواده‌ها.
 ۱۶. برنامه‌ریزی برای جمع‌بازارهای هدایت‌شده که بتواند کالاها و وسایل مورد نیاز خانواده‌ها و مسجدها و زیرمجموعه‌ی وابسته به مسجد را با کیفیت خوب و قیمت مناسب عرضه کند
- این راهکارها برخی از روش‌های روشن، تجربشده و مؤثری است که می‌تواند نقش مسجدها را در تحکیم نظام خانواده‌ها و نقش خانوادها را در رونق‌بخشیدن به مسجدها ارتقا بخشد دستیابی به این راهکارها در گرو مهندسی فرهنگی رابطه‌ی مسجد و خانواده است. دفتر نظارت بر مسجدها با برنامه‌ریزی و طراحی‌های خرد و کلان خود می‌تواند امامان جماعت کارگزاران و هیئت‌های امناء را در راستای رسیدن به مسجد نمونیماری دهد این مهم در گرو داشتن طرح توسعه و ارتقای سالیانه و چندسالانه‌ست و همچنین نیازمند برگزاری نشست‌ها و راه‌اندازی دوره‌های آموزشی و کارگاه‌های مهارت‌آموزی برای مدیران و کارگزاران مسجد است.

فهرست منابع

- ۱- ابوداود الجستانی الازدی، سلیمان بن اشعث، سنن ابی داود دارالجلیل، بیروت، بی تا.
- ۲- بینش اسلامی و پدیده‌های جغرافیایی، ص ۴۲.
- ۳- الحر العاملی، محمد ابن الحسن وسائل الشیعه، ج ۵، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۴- زرکشی، محمد بن عبدالله، اعلام المساجد احکام المساجد، قاهره، ص ۲۷، ۱۴۱۰ ه ق.
- ۵- شیخ الصدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۱، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۶- غزالی، ابوحامد محمد احیاء علوم الدین، دارالفکر، عمان، چ ۲، ۱۴۱۲ ه.
- ۷- قطب الدین، الراوندی، الدعوات (سلوه الحزین)، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۸- کلینی، محمد ابن یعقوب، الکافی، ج ۳، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۹- لسان العرب، واژه «مسجد»، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۱۰- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار ج ۳ و ۴۳، برگرفته از لوح فشردی نور، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی تا.
- ۱۱- محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۱۲- مکارم شریازی، ناصر، قرآن مجید با ترجمه فارسی، قم، دار القرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی)، ۱۳۷۶.
- ۱۳- مالکبنانس، موطأ، دارالکتاب العربی، بیروت، بی تا
- ۱۴- میرزا حسین محدث النوری، مستدرک الوسائل، ج ۳ و ۱۴، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۱۵- نیسابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، دارالجلیل، بیروت، ۱۴۲۶ ه.

۱۶- ورام ابن ابی فراس، مجموعه‌ی ورام، ج ۱، برگرفته از لوح فشردی جامع الاحادیث نور ۲، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

منابع انگلیسی

Guide on becoming a family-friendly mosque". This article could be ordered by writing to Ms Dayang Istiaisyah, Executive, Mosque Programmes Strategic Unit, dayang@muis.gov.sg.

- ۱ - آشنایی با مسجد النبی (ص)، پایگاه اینترنتی باقرالعلوم (ع).
- ۲ - تحکیم بنیان خانواده از منظر اهل بیت، روزنامه‌ی اطلاعات، بانک مقالات فارسی
- ۳ - تقدسی نیا، خسرو «مسجد، زنان و آداب حضور»، ماهنامه‌ی پیام زن، شماره‌ی ۷۷، مرداد ۷۷، برگرفته از شبکه‌ی اطلاع‌رسانی امام صادق علیه السلام
- ۴ - جدایی جنسیتی در مساجد، ویکی‌پدیا؛ دانشنامه‌ی آزاد.
- ۵ - سالاری فر، محمدرضا. «راه‌های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی‌شدن»، فصلنامه‌ی حواء، شماره ۱۹.
- ۶ - صادق پور، قاسم، «حضور زن در مسجد»، پایگاه اینترنتی حوزه Hawzah.net.
- ۷ - مجتبی زاده محمد، «مراحل تحول‌روانی از دید پیاژه»، سایت باشگاه اندیشه ۱۴ خرداد ۱۳۸۷، به نقل از <http://www.motarjem-mm.blogfa.com>
- ۸ - مسجد در قرآن سایت تبیان
- ۹ - مسجد قبا در ویکی‌پدیا، دانشنامه‌ی آزاد.
- ۱۰ - مکارم، ناصر و جمعی از فضلا، کتاب الکترونیکی تفسیر نمونه، ج ۱، برگرفته از سایت لهوف محبان حضرت مهدی.
- ۱۱ - موسوی، سیدکاظم روزنامه‌ی کیهان (www.kayhannews.ir)، ۲۳ آذر ۱۳۸۸.
- ۱۲ - میرنژاد مریم «جایگاه مسجد در قرآن و روایات»، سایت مؤسسه‌ی فرهنگی جام ظهور
- ۱۳ - نوبهار، رحیم «ویژگی‌های مسجد نمونه»، سایت اندیشه‌ی قم.

منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد